

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ

УДК 343.2/7:343.9

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2020.15.15>

ВТРУЧАННЯ У ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАХИСНИКА ЧИ ПРЕДСТАВНИКА ОСОБИ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ І КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ВИМІРИ

Бабенко Андрій Миколайович,
доктор юридичних наук,
професор кафедри кримінального
права та кримінології
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

Федорончук Ігор Володимирович,
аспірант кафедри кримінального
права та кримінології
(Одеський державний університет
внутрішніх справ, м. Одеса, Україна)

Стаття присвячена питанням, які виникають у сфері кримінально-правового та кримінально-процесуального забезпечення захисту гарантованих Конституцією та законодавством України прав адвокатів і представників осіб на здійснення професійної незалежної діяльності. Розглядається сучасний стан суспільно-правових відносин, які склалися у цій сфері, проблеми, які існують у сфері втручання в діяльність адвокатів і представників осіб, обставини, що призвели до їх виникнення, та можливі шляхи їх вирішення.

У рамках цього дослідження було отримано та досліджено офіційні статистичні дані щодо кримінальних правопорушень у сфері втручання в діяльність захисника чи представника особи та результатів їх розслідування, що визначають існування проблем у вказаній сфері. У статті розглянуто та проаналізовано низку існуючих визначальних факторів, які призводять до збільшення кількісної характеристики кримінальних правопорушень, об'єктом яких є професійна діяльність захисників і представників осіб.

Автор робить висновок щодо обставин, які призводять до втручання у діяльність захисника чи представника особи: недостатня увага з боку держави до вирішення проблем, які існують у цій сфері, упередження відповідних правопорушень, недостатня компетентність і необізнаність осіб, які здійснюють розслідування кримінальних правопорушень у вказаній сфері, надмірна навантаженість слідчих органів.

Встановлення більш жорсткого покарання у санкціях статей, що регулюють відносини у сфері втручання у діяльність захисника чи представника особи, розвантаження слідчих і прокурорів шляхом збільшення кількості працівників структурних підрозді-

лів дозволить підвищити рівень професійної підготовки працівників правоохоронних органів і призведе до поліпшення стану, який існує у сфері захисту прав адвокатів і представників осіб при здійсненні ними професійної правничої діяльності.

Ключові слова: адвокат, захисник, представник особи, професійна діяльність адвоката, кримінальний проступок, втручання у діяльність захисника, надмірне навантаження слідчих, захист прав адвоката, статистика кримінальних правопорушень у сфері втручання в діяльність адвоката.

INTERFERENCE IN THE ACTIVITIES OF A LAWYER OR A REPRESENTATIVE OF A PERSON: CRIMINOLOGICAL AND CRIMINAL PROCEDURE DIMENSION

Babenko Andrii Mykolaiovych,
Doctor of Law Sciences, Professor
at the Department of Criminal Law
and Criminology
(Odessa State University of Internal
Affairs, Odessa, Ukraine)

Fedoronchuk Ihor Volodymyrovych,
Postgraduate Student at the Department
of Criminal Law and Criminology
(Odessa State University of Internal
Affairs, Odessa, Ukraine)

The article is devoted to the issues arising in the field of criminal law and criminal procedure protection of the rights of lawyers and representatives of persons guaranteed by the Constitution and legislation of Ukraine to carry out professional independent activity. The current state of social and legal relations in this area, the problems that exist in the field of handing lawyers and representatives of persons, the circumstances that led to their emergence and possible solutions.

As part of this study, official statistics on criminal offenses in the field of interference in the activities of a lawyer or a representative of a person and the results of their investigation were obtained and investigated, which together determine the existence of problems in this area. The article considers and analyzes a number of existing determinants that lead to an increase in the quantitative characteristics of criminal offenses, the object of which is the professional activity of defenders and representatives of persons.

The author concludes on the circumstances that lead to interference in the activities of a lawyer or a representative of a person, namely: insufficient attention of the state to address problems in this area, and the prevention of relevant offenses, lack of competence and ignorance of criminal investigators offenses in this area, excessive workload of investigative bodies.

The stricter punishment of sanctions in the articles governing relations in the field of interference in the activities of a lawyer or representative of the person, unloading of investigators and prosecutors, by increasing the number of employees of structural units, which will increase the level of training of law enforcement officers, will improve the situation, which exists in the field of protection of the rights of lawyers and representatives of persons in the exercise of their professional legal activities.

Key words: lawyer, defense counsel, representative of a person, professional activity of a lawyer, criminal offense, interference in the activity of a lawyer, excessive workload of investigators, protection of the rights of a lawyer, statistics of criminal offenses in the field of interference in the activity of a lawyer.

З метою забезпечення реалізації закріплених у Конституції України прав і свобод людини та громадянина Конституція України встановлює правові гарантії на захист людини. У ч. 1 ст. 59 Конституції України прямо вказано, що кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав [1, ст. 59]. У Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» зазначається, що адвокатура України – недержавний самодостатній інститут, який забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури в порядку, встановленому законом [4, ст. 2].

Незважаючи на досить прогресивні нормативно-правові акти у сфері захисту інституту адвокатури, останнім часом почастишали випадки незаконних дій проти адвокатів, у тому числі з боку правоохоронних органів. Так, за втручання в діяльність захисника чи представника особи, тобто вчинення у будь-якій формі перешкод до здійснення правомірної діяльності захисника чи представника особи по наданню правової допомоги або порушення встановлених законом гарантій їх діяльності та професійної таємниці, Кримінальним кодексом України передбачена кримінальна відповідальність [3, ст. 397].

Нині є досить актуальним розгляд і вирішення проблемних питань, пов'язаних з упередженням посягання на конституційні права та свободи як адвоката – на здійснення незалежної професійної діяльності, так і його клієнта (в тому числі затриманого, підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого) – на захист і встановлений законом порядок забезпечення реалізації цього права при здійсненні правосуддя.

Забезпечення правомірної діяльності захисника чи представника особи з надання правової допомоги може поліпшити якість вирішення проблем його клієнта та пришвидшити розгляд справ у правоохоронних органах чи судах усіх ланок та юрисдикції, адже адвокат при наданні послуг не повинен ні на що інше відволікатися.

Як свідчить офіційна статистика, надана Офісом Генерального прокурора у відповідь на наш запит, саме втручання у діяльність захисника чи представника особи є найбільш поширеним кримінальним правопорушенням серед правопорушень відносно адвокатів [6]. З наведених даних за період із 2015 року по теперішній час за ст.ст. 397-400 КК України було внесено відомості до ЄРДР про вчинення кримінальних правопорушень щодо адвокатів 1480 разів, зокрема у 2015 році було зареєстровано 178 кримінальних проваджень, у 2016 році – 234, у 2017 році – 315, у 2018 році – 307, у 2019 році – 324, у першій половині 2020 року – 122.

Так, у 2015 році за ст.ст. 397-400 КК України внесено до ЄРДР кримінальних проваджень:

1. За ст. 397 КК України щодо втручання в діяльність захисника чи представника особи – 128, що становить 72%. З них до суду скеровано з обвинувальним актом 0 кримінальних проваджень, що становить 0%, закрито 68 кримінальних проваджень, що становить 53%, щодо 60 кримінальних проваджень не прийнято жодного рішення, що становить 47%.

2. За ст. 398 КК України про погрозу або насильство щодо захисника чи представника особи – 41, що становить 23%, з яких до суду скеровано з обвинувальним актом 1 кримінальне провадження, що становить менше 1%, закрито 14 кримінальних проваджень, що становить 34%, щодо 27 кримінальних проваджень не прийнято жодного рішення, що становить 66%.

3. За ст. 399 КК України (умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи) – 5, що становить 3%, з яких до суду скеровано з обвинувальним актом 0 кримінальних проваджень, що становить 0%, закрито 1 кримінальне провадження, що становить 20%, щодо 4 кримінальних проваджень не прийнято жодного рішення, що становить 80%.

4. За ст. 400 КК України (посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги) – 4, що становить 2%, з яких до суду скеровано з обвинувальним актом 1 кримінальне провадження, що становить менше 1%, закрито 1 кримінальне провадження, що становить 25%, щодо 3 кримінальних проваджень не прийнято жодного рішення, що становить 75%.

Усього в 2015 році до суду скеровано з обвинувальним актом 1% кримінальних проваджень, закрито 47% кримінальних проваджень, щодо 53% кримінальних проваджень не прийнято жодного рішення.

У 2016 році за ст.ст. 397-400 КК України внесено до ЄРДР кримінальних проваджень:

1. За ст. 397 КК України – 182, що становить 78%, до суду скеровано з обвинувальним актом 0 кримінальних проваджень, що становить 0%, закрито 95 кримінальних проваджень, що становить 52%, щодо 87 кримінальних проваджень не прийнято жодного рішення, що становить 48%.

2. За ст. 398 КК України – 46, що становить 20%, до суду скеровано з обвинувальним актом 2 кримінальних провадження, що становить 2%, закрито 13 кримінальних проваджень, що становить 27%, щодо 33 кримінальних проваджень не прийнято жодного рішення, що становить 71%.

3. За ст. 399 КК України – 6, що становить менше 3%, до суду скеровано з обвинувальним актом 0 кримінальних проваджень, що становить 0%, закрито 1 кримінальне провадження, що становить 17%, щодо 5 кримінальних проваджень не прийнято жодного рішення, що становить 83%.

4. За ст. 400 КК України – 0, до суду скеровано з обвинувальним актом 0 кримінальних проваджень, що становить 0%, закрито 0 кримінальних проваджень, щодо 0 кримінальних проваджень не прийнято жодного рішення.

Усього в 2016 році до суду скеровано з обвинувальним актом менше 1% кримінальних проваджень, закрито 46% кримінальних проваджень, щодо 53% кримінальних проваджень не прийнято жодного рішення.

У 2017 році за ст.ст. 397-400 КК України внесено до ЄРДР кримінальних проваджень:

1. За ст. 397 КК України – 229, що становить 73%, до суду скеровано з обвинувальним актом 0 кримінальних проваджень, закрито 116 кримінальних проваджень, що становить 51, щодо 113 кримінальних проваджень не прийнято жодного рішення, що становить 49%.

2. За ст. 398 КК України – 74, що становить 23%, до суду скеровано з обвинувальним актом 3 кримінальних провадження, що становить 4%, закрито 30 кримінальних проваджень, що становить 39%, щодо 44 кримінальних проваджень не прийнято жодного рішення, що становить 57%.

3. За ст. 399 КК України – 9, що становить 3%, до суду скеровано з обвинувальним актом 0 кримінальних проваджень, закрито 5 кримінальних проваджень, що становить 56%, щодо 4 кримінальних проваджень не прийнято жодного рішення, що становить 44%.

4. За ст. 400 КК України – 3, що становить менше 1%, до суду скеровано з обвинувальним актом 0 кримінальних проваджень, закрито 2 кримінальних провадження, що становить 67%, щодо 1 кримінального провадження не прийнято жодного рішення, що становить 33%.

Усього в 2017 році до суду скеровано з обвинувальним актом менше 1% кримінальних проваджень, закрито 48% кримінальних проваджень, щодо 51% кримінальних проваджень не прийнято жодного рішення.

У 2018 році за ст.ст. 397-400 КК України внесено до ЄРДР кримінальних проваджень:

1. За ст. 397 КК України – 237, що становить 77%, до суду скеровано з обвинувальним актом 1 кримінальне провадження, що становить менше 1%, закрито 84 кримінальних проваджень, що становить 35%, щодо 153 кримінальних проваджень не прийнято жодного рішення, що становить 65%.

2. За ст. 398 КК України – 63, що становить 21%, до суду скеровано з обвинувальним актом 2 кримінальних провадження, що становить 3%, закрито 25 кримінальних проваджень, що становить 38%, щодо 38 кримінальних проваджень не прийнято жодного рішення, що становить 59%.

3. За ст. 399 КК України – 6, що становить 2%, до суду скеровано з обвинувальним актом 0 кримінальних проваджень, закрито 1 кримінальне провадження, що становить 17%, щодо 5 кримінальних проваджень не прийнято жодного рішення, що становить 83%.

4. За ст. 400 КК України – 1, що становить менше 1%, до суду скеровано з обвинувальним актом 0 кримінальних проваджень, закрито 0 кримінальних проваджень, щодо 1 кримінального провадження не прийнято жодного рішення, що становить 100%.

Усього в 2018 році до суду скеровано з обвинувальним актом менше 1% кримінальних проваджень, закрито 36% кримінальних проваджень, щодо 63% кримінальних проваджень не прийнято жодного рішення.

У 2019 році за ст.ст. 397-400 КК України внесено до ЄРДР кримінальних проваджень:

1. За ст. 397 КК України – 242, що становить 75%, до суду скеровано з обвинувальним актом 0 кримінальних проваджень, закрито 77 кримінальних проваджень, що становить 32%, щодо 165 кримінальних проваджень не прийнято жодного рішення, що становить 68%.

2. За ст. 398 КК України – 69, що становить 21%, до суду скеровано з обвинувальним актом 2 кримінальних провадження, що становить 3%, закрито 14 кримінальних проваджень, що становить 18%, щодо 55 кримінальних проваджень не прийнято жодного рішення, що становить 79%.

3. За ст. 399 КК України – 12, що становить 4%, до суду скеровано з обвинувальним актом 1 кримінальне провадження, що становить 8%, закрито 5 кримінальних проваджень, що становить 42%, щодо 7 кримінальних проваджень не прийнято жодного рішення, що становить 58%.

4. За ст. 400 КК України – 1, що становить менше 1%, до суду скеровано з обвинувальним актом 0 кримінальних проваджень, закрито 0 кримінальних проваджень, щодо 1 кримінального провадження не прийнято жодного рішення, що становить 100%.

Усього в 2019 році до суду скеровано з обвинувальним актом менше 1% кримінальних проваджень, закрито 30% кримінальних проваджень, щодо 69% кримінальних проваджень не прийнято жодного рішення.

У першій половині 2020 року за ст.ст. 397-400 КК України внесено до ЄРДР кримінальних проваджень:

1. За ст. 397 КК України – 101, що становить 83%, до суду скеровано з обвинувальним актом 0 кримінальних проваджень.

2. За ст. 398 КК України – 19, що становить 16%, до суду скеровано з обвинувальним актом 0 кримінальних проваджень.

3. За ст. 399 КК України – 1, що становить менше 1%, до суду скеровано з обвинувальним актом 0 кримінальних проваджень.

4. За ст. 400 КК України – 1, що становить менше 1%, до суду скеровано з обвинувальним актом 0 кримінальних проваджень.

Усього в першій половині 2020 року до суду скеровано з обвинувальним актом 0% кримінальних проваджень, закрито 15% кримінальних проваджень, щодо 85% кримінальних проваджень не прийнято жодного рішення.

З наведених даних ми бачимо, що з кожним роком кількість вказаних правопорушень лише збільшується, що свідчить про неефективну або малоефективну роботу правоохоронних органів із запобігання їх скоєнню та розслідуванню вчинених злочинів, що породжує безкарність таких дій.

Законодавець, розуміючи необхідність певних змін, запровадив спрощений порядок досудового розслідування для певних категорій кримінальних правопорушень. Так, з 01.08.2020 набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22.11.2018 №2617-VIII, яким вносяться масштабні зміни до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів [5]. Вказаним Законом втручання у діяльність захисника чи представника особи (ст. 397 КК України) класифікується як кримінальний проступок і передбачає скорочені терміни досудового розслідування та судового розгляду.

Зазначеним Законом були збільшені розміри санкції багатьох статей у вигляді штрафів. Так, санкція ст. 145 КК України (розголошення лікарської таємниці) раніше передбачала штраф у розмірі до 850 грн, після відповідних змін передбачає штраф у розмірі від 34 000 грн до 51 000 грн; санкція ч. 1 ст. 185 КК України (крадіжка) передбачала штраф у розмірі від 850 грн до 1700 грн, після відповідних змін передбачає штраф у розмірі від 17 000 грн до 51 000 грн; але санкція ст. 397 КК України (втручання в діяльність захисника чи представника особи) не змінилася і залишилася в розмірі від 1700 грн до 3400 грн.

Враховуючи, що кількість кримінальних правопорушень відносно захисників та/чи представників особи тримає тенденцію на зростання на фоні позитивних змін щодо спрощення процедури розслідування втручання у діяльність захисника чи представника особи не зрозумілою є позиція законодавця щодо залишення санкції статті за такі дії на тому ж рівні, що не відповідає загальній концепції змін у кримінальному законодавстві. По суті вказані зміни не змінюють загальної картини та не несуть превентивного характеру.

Скоріше створюється ситуація, за якою навіть у випадку притягнення до відповідальності особа, винна у скоєнні правопорушення, сплативши відносно невисокий штраф, матиме можливість і надалі здійснювати ті ж противоправні дії, адже відповідно до чинного законодавства в кримінальних проступках відсутня повторність, у зв'язку з чим особи, засуджені за вчинення кримінального проступку, після відбуття покарання визнаються такими, що не мають судимості.

Однією з головних причин такого стану, на наше переконання, є відсутність реалізації принципу невідворотності покарання, про який вже згадувалося. Нагадаємо, що покарання є завершальною стадією складного процесу викриття кримінального правопорушення, встановлення особи, яка його вчинила, збирання доказів вини для ухвалення судом вироку і призначення покарання. Також воно містить відновлювану, каральну та профілактичну функції, а у разі порушення принципу невідворотності породжується безкарність, всюдозволеність і бажання в інших осіб вчиняти нові злочини.

Для досягнення мети реалізації принципу невідворотності покарання необхідно звернутися до професіоналізму та майстерності тих, хто формує матеріали кримінальних проваджень, готує і погоджує підозри і обвинувальні акти – органу досудового розслідування та процесуального керівництва. Адже досить часто на практиці демонструється небажання вказаних осіб виконувати процесуальні вимоги щодо збирання доказів або вчинення інших слідчих дій внаслідок незнання положень закону або відсутності часу для його вивчення.

Саме некомпетентність або необізнаність особи, уповноваженої на внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань і здійснення розслідування, є основною причиною невнесення відповідних відомостей за заявою або повідомленням про вчинене кримінальне правопорушення, внаслідок чого заявник вимушений звертатися із відповідною скаргою до слідчого судді та за допомогою ухвали добиватися виконання вимог ст. 214 КПК України, яка встановлює, що слідчий, дізнавач, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінального правопорушення або після самостійного виявлення ним із будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань, розпочати розслідування та через 24 години з моменту внесення таких відомостей надати заявнику витяг із Єдиного реєстру досудових розслідувань [2, ст. 214].

Положення зазначеної статті є безальтернативними, але досить часто зустрічаються випадки, коли правоохоронні органи відмовляють у внесенні відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань за заявою чи повідомленням особи про вчинене кримінальне правопорушення, мотивуючи свої рішення загальними фразами такими як «подана заява / повідомлення не містить обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення», «подана заява / повідомлення ґрунтується на припущеннях щодо протиправності дій, а тому не може вважатися такою, що підлягає внесенню до ЄРДР» та іншими.

Вказані дії вчиняються всупереч ст. 2 КПК України, яка проголошує, що завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [2, ст. 2].

Відповідно до ч. 2 ст. 9 КПК України прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, які виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень [2, ст. 9].

У цьому випадку необхідно спочатку внести відомості до ЄРДР, призначити слідчого та процесуального керівника, здійснити досудове розслідування вказаного кримінального провадження, виконуючи всі слідчі дії, необхідні для встановлення істини за вказаним кримінальним провадженням, та, проводячи належну перевірку всіх фактів і обставин скоєного, лише за результатами проведення вказаної роботи прийняти одне з рішень, передбачених ч. 2 ст. 283 КПК України: 1) закрити кримінальне

провадження; 2) звернутися до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; 3) звернутися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру.

Відсутність своєчасного, швидкого, повного та всебічного розслідування кримінальних проваджень, відсутність повідомлень про підозру, обвинувальних актів та обвинувальних вироків відносно осіб, які посягають на законну діяльність захисника чи представника особи, породжує нові злочини.

Інша причина – надмірна, науково необґрунтована завантаженість правоохоронних органів, наслідком чого стає відсутність в органі досудового розслідування часу та технічних можливостей здійснювати всестороннє, повне та об'єктивне розслідування кримінального провадження.

Вважаємо, що допомоги виправити цю ситуацію може розвантаження слідчих і прокурорів у кількості проваджень, які в них знаходяться, збільшення кількості працівників структурних підрозділів, у яких вони працюють, та фінансового і матеріально-технічного забезпечення. Це дозволить підвищити рівень професійної підготовки працівників правоохоронних органів, дасть їм можливість проводити наукові дослідження злочинності проти захисника чи представника особи, розробляти ефективні технічні заходи виявлення досліджуваних злочинів та осіб, які їх вчинили, збирати та фіксувати докази, що будуть використані під час обвинувачення.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 05.10.2020).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 05.10.2020).
3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-II // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 05.10.2020).
4. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17> (дата звернення: 05.10.2020).
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22.11.2018 № 2617-VIII // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19> (дата звернення: 05.10.2020).
6. Статистична інформація про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Офіс Генерального прокурора URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/1stat> (дата звернення: 05.10.2020).